

ZIELONOGÓRSKIE SEMINARIA JĘZYKOZNAWCZE
BLISKIE OTOCZENIE CZŁOWIEKA. LEKSYKA, TEKSTY, DYSKURSY

Joanna Przyklenk

Uniwersytet Śląski w Katowicach

**KIEDY OBCY JEST BLISKO. OBCY W RELACJACH
ŚWIADKÓW HISTORII NA MATERIALE ARCHIWUM
MUZEUM POWSTANIA WARSZAWSKIEGO**

Głównym celem artykułu jest przedstawienie sposobów postrzegania OBCEGO w relacjach uczestników powstania warszawskiego. Interesuje mnie jednak kategoria OBCEGO nie w ogóle, ale pewien jej wycinek wyznaczony przez to, co zostało *expressis verbis* nazwane *obcym* przez świadków historii¹. Przedmiotem analiz stał się wyraz *obcy* przywoływany w relacji przez narratora bądź przez osobę przeprowadzającą z nim wywiad, przy czym za kluczowe uznałam wypowiedzi kombatantów, bo to ich punkt widzenia – najpierw jako uczestników powstania, a następnie po latach jako biorących udział w rozmowie świadków zdarzeń z 1944 r. – znalazł się w centrum obserwacji.

Podstawą źródłową analiz były transkrypcje nagrań stanowiące jeden z zasobów cyfrowych Muzeum Powstania Warszawskiego, tj. Archiwum Historii Mówionej (dalej skrót: AHM MPW). W analizach wzięto pod uwagę te rozmowy, które muzealnicy i wolontariusze Muzeum Powstania Warszawskiego przeprowadzili z powstańcami w ciągu piętnastu lat: między październikiem 2003 r. a październikiem 2018 r. (ok. 3400 relacji). Stały się one z kolei bazą tekstową korpusu przygotowanego z wykorzystaniem

¹ Określenie *świadek historii* w kontekście innych funkcjonujących nazw – *informator*, *narrator*, *narrator/rozmówca* – i ich uwikłania w określoną wersję historii mówionej wyczerpująco omawia M. Kurkowska-Budzan (M. Kurkowska-Budzan, *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych „oral history”*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, nr 1, s. 9-34). W niniejszym opracowaniu oddaję pierwszeństwo *świadkowi historii*, pozostając tym samym w tradycji nazewnictwa *oral history* krajów Europy Środkowo-Wschodniej i pamiętając, że – jak zaznaczała M. Kurkowska-Budzan – w polu epistemologicznym tego rodzaju historii świadek byłby „elementem drugoplanowym i podrzędnym w stosunku do zastanej wiedzy historycznej. W polu etycznym natomiast jest on zdecydowanie postacią centralną” (*ibidem*, s. 21). Ze względów stylistycznych będę także używać innych określeń.

narzędzia KonText² we współpracy z CLARIN-PL, czyli polską częścią Europejskiej Infrastruktury Badawczej CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure)³. Pośrednim celem prezentowanego opracowania będzie zatem także wykazanie potencjału badawczego tkwiącego w analizach tekstów mówionych z wykorzystaniem cyfrowych zasobów archiwistyczno-korpusowych⁴.

W lingwistycznej analizie tak pozyskanego materiału korzystam z ustaleń teorii językowego obrazu świata (JOS)⁵, przyjmując, że:

opis świata znaczeń językowych nie jest opisem świata rzeczywistego. Jest jedynie opisem interpretacji językowej świata obiektywnego bądź nawet czysto intencjonalnych światów kreowanych przez zbiorowość mówiącą. Krótko mówiąc, jest opisem świata „przedmiotów mentalnych”⁶.

Zgadając się z postulatem, by w rekonstrukcji JOS „nie [...] izolować od siebie różnych poziomów organizacji języka”⁷, nie ograniczam pola obserwacji do konkretnego poziomu opisu języka, ale interesują mnie uobecniane w zgromadzonych źródłach różne zjawiska, od pojedynczych jednostek leksykalnych po strategie dyskursywno-tekstowe, które towarzyszą użyciu słowa *obcy*. Ponieważ jednak swoje rozważania opieram na jednorodnym typie tekstów, o określonej kwalifikacji gatunkowo-stylowej oraz zasadniczo tożsamej sytuacji ich powstawania (tj. uczestnik zdarzeń relacjonujący po latach przebieg zdarzeń w formie rozmowy z przeprowadzającym wywiad), wnioski

² T. Machálek, *KonText: Advanced and Flexible Corpus Query Interface*, [w:] *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020), Marseille, 11-16 May 2020*, red. N. Calzolari et al., Paris 2020, s. 7005-7010.

³ Szczegółowe informacje dotyczące CLARIN-PL można znaleźć na stronie konsorcjum: <https://clarin-pl.eu/> [dostęp: 10.05.2021].

⁴ Na materiale AHM MPW były już prowadzone badania językoznawcze – zob. m.in.: B. Ciesek-Ślizowska, B. Duda, K. Sujkowska-Sobisz, *Władza nad dyskursem w narracji wspomnieniowej: przypadek Archiwum Historii Mówionej*, „Tekst i Dyskurs” 2020, z. 13, s. 63-79; B. Duda, E. Ficek, *Kolokacje pronominalne jako źródło tożsamościowych odniesień (na materiale relacji świadków powstania warszawskiego)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza” 2020, vol. 27, nr 2, s. 9-32. O specyfice metod zbierania i archiwizowania danych mówionych zob. opracowanie: M. Zaśko-Zielińska, A. Majewska-Tworek, M. Śleziak, A. Tworek, *Od rozmowy do korpusu. Czyli jak zbierać i archiwizować dane mówione*, Wrocław 2020. Z kolei problematykę badań korpusowych podejmują m.in.: G. Demenko, *Korpusowe badania języka mówionego*, Warszawa 2015; M. Marcińczuk, M. Oleksy, J. Wiczorek, *PST 2.0 – Corpus of Polish Spatial Texts*, [w:] *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and...*, s. 2167-2174.

⁵ Przede wszystkim z osiągnięć szkoły lubelskiej, dzięki której koncepcja JOS w polskiej nauce została rozpowszechniona, oraz rozwiązań przedstawionych w serii „Język a Kultura”.

⁶ J. Bartmiński, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent” 1986, nr 26, s. 18. Kwestię nie/rozdzielenia pojęć językowego i mentalnego obrazu świata (a także inne dyskusyjne zagadnienia JOS) przedstawia praca: G. Żuk, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239-257.

⁷ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009, s. 13.

dotyczyć będą przede wszystkim tej przestrzeni dyskursywnej, jaką reprezentuje materiał tekstowy, czyli dyskursu osób relacjonujących zdarzenia powstania warszawskiego⁸, gdzie dyskurs byłby sposobem, „w jaki (oraz za pomocą jakich interpretantów) dana formacja kulturowa się wypowiada, zabiera głos w świecie znakowym (czyli w kulturze), oraz zapewnia swą spójność”⁹. Warto przy tym zaznaczyć, że narracja w analizowanych tekstach nie skupia się wyłącznie na samym powstaniu, choć jest ono osią narracji, w rozmowach pojawiają się bowiem elementy biograficzne zarówno przed-, jak i powojenne.

Analiza OBCEGO implikuje – rzecz jasna – obecność relacji *swój – obcy*, którą tu postrzega się jako stopniowalną i otwartą. „Dane językowe dają podstawę, by mówić o istnieniu w społecznej świadomości także stanów pośrednich między tym, co *swoje* i tym, co *obce*”¹⁰. Wojciech Chlebda proponował relację tę rozbudować następująco:

JA – MY – NASZ – SWÓJ – NIE-SWÓJ – INNY – ODMIENNY – CUDZY –
PRZECIWNİK – OBCY – WRÓG¹¹.

W przedstawianym opracowaniu namysł nad relacją *swój – obcy* poświęcony jest drugiemu członowi układu. Celem jest wskazanie, kim/czym jest obcy dla świadków historii, jak go postrzegają oraz gdzie w relacji do niego sytuują siebie.

* * *

Charakterystyczną cechą przywoływanej w relacjach powstańców obcości, implikowanej adiectivum *obcy*, jest jej **hiperbolizacja**, wyolbrzymienie. W zgromadzonym materiale potęgowaniu obcości służą różne strategie.

⁸ Dyskurs ten mieściłby się zatem we wszystkich, wskazanych przez W. Czachura (W. Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020, s. 130-140), sposobach modelowania dyskursu w dotychczasowej praktyce badawczej, w której traktowany jest jako: 1) tematycznie powiązane ze sobą teksty; 2) seria (medialnych) działań komunikacyjnych, interakcja i praktyka społeczna; 3) kulturowy model/ wzorzec komunikacji społecznej; 4) selekcjonowanie wiedzy i proces negocjowania sensów zbiorowych.

⁹ J. Anusiewicz, A. Dąbrowska, M. Fleischer, *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 24.

¹⁰ J. Bartmiński, *Opozycja „swój – obcy” a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka” 2007, nr 19, s. 40. O relacji *swój – obcy* zob. też: W. Chlebda, *Jak (w Polsce) zostać INNYM?*, [w:] *Obcy. Inny. Analiza przypadków*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwiec, Lublin 2017, s. 13-25; R. Litwiński, *Obcy – przyjaciel czy wróg? Rzecz o polskiej tolerancji w kontekście historycznym*, [w:] *Obcy. Inny. Analiza przypadków*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwiec, Lublin 2017, s. 263-285; J. Przyklenk, *Distance toward Foreigners in the Polish Public Discourse of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „East European & Balkan Studies” 2018, vol. 42, nr 4, s. 103-126.

¹¹ W. Chlebda, *op. cit.*, s. 18.

Pierwsza z nich polega na wykorzystaniu jednostek leksykalnych, dzięki którym interlokutorzy sygnalizują wysoki stopień obecności opisywanego zjawiska¹². W tej funkcji pojawiają się przede wszystkim operatory gradacji¹³, a tu zwłaszcza – *zupełnie* ('to, o czym mowa, ma daną cechę w stopniu takim, że pod żadnym względem nie można powiedzieć, że jej nie ma'; za WSJP), *całkiem* ('to, o czym mowa, ma daną cechę w stopniu tak dużym, że w większym jej mieć nie musi, by można było powiedzieć, że ją ma'; za WSJP), *całkowicie* ('to, o czym mowa, ma daną cechę w stopniu tak dużym, że w większym jej mieć nie musi, by można było powiedzieć, że ją ma'; za WSJP), np.:

1. Oni byli dla mnie **zupełnie obcy**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/danuta-ciecierska-stoklosa,140.html>]¹⁴
2. Skierowali nas do **całkiem obcych** ludzi, ale też byli z AK. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/daniela-bulaszewska,2640.html>]
3. No ale to było **całkowicie obce** naszemu sposobowi życia. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-andrzej-wojcik,3347.html>]

Poczucie obcości może być eskalowane także dzięki pojawiającym się zaimkom upowszechniającym typu *wszystko, wszyscy, wszędzie*; np.:

4. **Wszystko** mi było obce, w sensie szczególnie tych **wszystkich** tych ideologicznych trendów. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/alina-pietrow,3350.html>]
5. [...] zostaliśmy z rodzicami w dwóch pokojach tylko, a **wszędzie** byli zupełnie obcy ludzie. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/hanna-gatniejewska,1417.html>]

Poza leksykalnymi środkami potęgowaniu obcości służy kreacja nadawcy porównującego siebie (rzadziej swoich) z obcymi (obcym otoczeniem, środowiskiem itd.). W tej roli występują głównie zestawienia kontrastywne (oni sobie znani/ bliscy – ja obcy) oraz konstrukcje typu *ja (rzadziej: my) wśród obcych, być u obcego/ obcych*, np.:

6. Były rodziny warszawskie od iluś pokoleń, **oni się znali ze sobą i wiedzieli jeden od drugiego, a ja byłem obcym człowiekiem zupełnie**. [...] Po prostu nikogo nie znałem tutaj, byłem obcym człowiekiem. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/witold-kruczek-abuladze,2851.html>]

¹² Gradację wyrażają też jednostki współwystępujące z przysłówkiem *obco – bardzo, strasznie, trochę, troszeczkę*.

¹³ M. Grochowski, *Założenia ogólne opisu tzw. wyrażen funkcyjnych w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, t. 2, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków 2008, s. 13-14.

¹⁴ Wszystkie egzemplifikacje pochodzą ze strony AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej.html> [dostęp: marzec-maj 2021]. W celu ułatwienia odnalezienia konkretnej rozmowy, z której pochodzi cytat, podaję każdorazowo bezpośredni link do przywoływanej relacji.

7. Tak że byłam **wśród obcych ludzi zupełnie**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/alicja-maria-nowakowska-antonowicz,2849.html>]
8. Jest, żyje, ale przeszła tragiczne [losy], bo nie miała się gdzie podziąć, **u obcych ludzi**. [...]. Ani domu, ani rodziny, **wśród obcych** wytrwała. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jadwiga-muzinska,2377.html>]

Zestawianie zwykle syngulatywnego podmiotu wypowiedzi z mnogim obcym kreuje obraz zwiększonego poczucia obcości poprzez uruchomienie w relacji zaimków *ja – oni* nie tylko różnicy między wyrażanymi osobami (1. i 3. osobą w komunikacji, czyli mówiącą, oraz tymi, o których się mówi), ale też zróżnicowania w obrębie kategorii liczby, które przewagę liczbową (mnogość) przypisuje właśnie obcym. Nadto użycie przyimka *wśród* definiowanego jako ‘w takim miejscu, że ktoś/coś, o kim/czym mowa, jest otoczony/otoczone przez coś’ (za: WSJP) oddaje wzmocnione uczucie wyobcowania. Poczucie to mogą nadto współkształtować określniki uwypuklające liczebną przewagę obcego, np.:

9. Spotkałem kolegów, ale **mnóstwo obcych i jednego tylko z tych swoich** z konspiracji. On mnie poznał, poznaliśmy się... [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-jan-gradzki,2246.html>]
10. Dostałam się w **tłum ludzi zupełnie mi obcych** [...]. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-krolikiewicz-harasimowicz,2824.html>]
11. Było strasznie zimno – to i ze strachu i ze zmęczenia w końcu. Mamy nie ma, nikogo znajomego nie ma, **kupa obcych ludzi**. I właściwie nie wiadomo, co ze sobą zrobić? Nie wiadomo co. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/waclawa-komuda,1510.html>]
12. Wpadliśmy do jakiegoś domu, Szczygła 5, 6, gdzieś do jakiejś tam oczywiście piwnicy, **masa obcych ludzi**, i siedzimy, czekamy, co będzie dalej. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/lidia-zofia-pawlowska-mijalska,3148.html>]

Obok wyolbrzymiania obcości dostrzec można **deprecyzowanie**, czyli wzmocnianie jej nieokreśloności. W tym celu są wykorzystywane przede wszystkim zaimki nieokreślone, jak *ktoś*, *jakiś*, *gdzieś*¹⁵. Powielają one niejako sens wyrażony przymiotnikiem *obcy*, ten bowiem sprowadza się – idąc za definicyjnymi ustaleniami twórców WSJP¹⁶ –

¹⁵ Nieokreślnikom z cząstką *-ś*, które przeważają w analizowanym materiale, przypisuje się z punktu widzenia semantyki takie cechy, jak: faktywność, istnienie referenta realnego, neutralność i nieprzypadkowość (wyboru) (za: E. Wierzbicka-Piotrowska, *Polskie zaimki nieokreślone. Wybrane zagadnienia semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne*, Warszawa 2011, s. 78-80). W wypadku użyc sekundarnych zaimka *jakiś* jako wykładnika nieokreśloności frazy przymiotnikowej w funkcji modalnej „przekazuje on informację o zdziwieniu nadawcy tym, co jest przedmiotem predykcji” (*ibidem*, s. 142). Przymiotniki pojawiające się w takich kontekstach wskazują zwykle na cechy negatywne, a nawet jeśli przymiotnik oznacza pozytywną cechę, „kontekst nadaje mu odcień negatywny” (*ibidem*, s. 143).

¹⁶ Wyróżnia się tam 6 znaczeń słowa *obcy*: 1. nieznan; 2. niespokrewniony; 3. spoza środowiska; 4. cudzoziemski; 5. pozaziemski; 6. niewłaściwy.

do wskazania kogoś/czegoś, kto/co nie jest nam znany/e, nie jest z naszej rodziny, nie jest z naszego środowiska, nie jest z naszego kraju, nie jest z naszej planety czy wreszcie nie jest typowe lub właściwe czemuś. Desygnaty charakteryzowane przydawką *obcy* z założenia nie są dookreślone, ponieważ słowo to odsyła do szerokiego spektrum ludzi, rzeczy, zjawisk. Jego stosunkowo niski stopień konkretyzacji pogłębia jeszcze użycie zaimków nieokreślonych, np.:

13. [Spotykaliśmy się] gdzieś na ulicy albo w zupełnie **obcym jakimś mieszkaniu**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/magdalena-holcgreber,1460.html>]
14. Moja osobista sytuacja była taka, że byłem przez kolegów traktowany jako **ktoś obcy**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/witold-kruczek-abu-ladze,2851.html>]
15. Tak uniknęliśmy oddania nas **gdziekolwiek**, do **jakichś obcych ludzi**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-ostaszezwska,2959.html>]
16. Myśmy uciekali przez palącą się ulicę, bo dom był już zagrożony pożarem, **gdzieś** u **jakichś obcych ludzi** żeśmy spędzili noc. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/andrzej-rolke,2335.html>]

Oba wskazane wcześniej mechanizmy, tj. hiperbolizacja i deprecyzowanie obcości, często są aktualizowane równocześnie, tworząc spiętrzone układy w tekście, czego ilustracją są poniższe egzemplifikacje:

17. Znów **czyjeś** ręce, **obce zupełnie**, bo to był już **tłum** ludzi tam, **czyjeś** ręce **mnie w ten tłum rzuciły**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wiktor-ria-adamus,2485.html>]
18. Żeśmy się znaleźli w takiej dosyć dziwacznej sytuacji, bo jest młody człowiek, nazywa się Glazer, **znalazł się nie wiadomo skąd**. Opowiadać może różne rzeczy, ale gdzie są jego koledzy, z którymi chodził do szkoły, z którymi w piłkę grał? **Nie ma tych kolegów, nie ma tych znajomości, jest zupełnie w obcym środowisku**, na dodatek, **nie wiadomo, kto to jest**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/zygmunt-glazer,2172.html>]

Ostatni przywołany passus to interesujący przykład trzecioosobowej narracji o sobie samym. Świadek historii przedstawia swe wyobcowanie z perspektywy nieznanym, wśród których się znalazł. Utrzymana więc tu zostaje relacja jednostki wobec zbiorowej obcości, a powtórzenia leksykalno-semantyczne uwypuklają deskrypcję obcego, którym jest zarazem on sam, jak i jego nowe otoczenie.

Ustne świadectwa kluczowych dla AHM MPW wydarzeń przynoszą też podejmowane przez kombatantów próby **precyzowania** obcego, a dzieje się to dwutorowo. Po pierwsze zauważalny jest w toku narracji wysiłek, by dookreślić przywoływaną nieznaną bliżej mówiącemu osobę. Takie działanie podyktowane jest specyfiką sytuacji dialogowej, w jakiej świadek historii się znalazł, czyli charakterem wywiadu udzielanego na potrzeby archiwizacyjne. Skoro zawarty w nim przekaz ma ocalić od zapomnienia

pamięć jednostkową o wydarzeniach historycznych splecionych nierozzerwalnie z biografią udzielającego wywiadu, a tym samym przyczynić się do lepszego rozpoznania zdarzeń z końca I poł. XX w., to uzasadnione jest staranie, by w jakimkolwiek stopniu skonkretyzować przywoływanego w rozmowie obcego. Czasem do takiej precyzującej redefinicji zachęca przeprowadzający wywiad, zadając konkretne pytanie (zob. ostatni z poniższych przykładów). Precyzację widać w takich przykładach, jak:

19. [...] ludzi **zupełnie mi obcych, to znaczy obcych w tym sensie, że w jakiś sposób sobie kojarzyłam tą grupę ludzi**, z którymi szłam od placu, zrobiłam drogę od placu Narutowicza do Zieleniaka. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-krolikiewicz-harasimowicz,2824.html>]
20. Zosia została na dole z matką, a ja przechodziłam **z obcymi ludźmi, to znaczy z dwoma kolegami i jeszcze z jakąś koleżanką**. Byliśmy w walce, czyli byliśmy w oddziale i razem żeśmy tamtędy przechodzili. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-broszkowska-piklikiewicz,1561.html>]
21. PR: **To była obca kobieta? K: Jej córka wyszła za mąż za brata mojej mamy, to nie była już całkiem obca**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/sylwia-czarnecka,2729.html>]

Po drugie omawiana precyzacja może polegać na zawężeniu perspektywy osoby traktującej kogoś/coś jako obcego/obce, tzn. na sprowadzeniu jej do własnej tylko, indywidualnie przeprowadzonej atrybucji. Typowym wykładnikiem będzie tu użyty zaimek *ja* w konstrukcjach *obcy dla mnie, mi obcy*. Tym samym interlokutor ogranicza kwalifikację osób/rzeczy/zjawisk jako obcych do własnego punktu widzenia, uściślając, że są one obce jemu (czyli nie muszą być takimi dla innych). W takich sformułowaniach można też widzieć asekuracyjność mówiącego oraz skupienie, zgodne z założeniami sytuacji rozmowy, na własnym doświadczeniu uczestnika przedstawianych zdarzeń. Spójrzmy na parę ilustracji tekstowych:

22. Ja pamiętam to spotkanie. Ci ludzie byli **dla mnie zupełnie obcy**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/leszek-rosciszewski,2399.html>]
23. Więc mnie i mojej matce przydzielono mieszkanie strasznie daleko, gdzieś pod Hutą Warszawa, **dla mnie to był obcy teren**, ale przydzielono, to przydzielono. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/danuta-starza-majewska,1986.html>]
24. Nie przenieśliem się **do obcej mi szkoły** w Leśnej Podkowie [...]. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/andrzej-geisler,2701.html>]

W wypowiedziach świadków historii kwalifikowani jako *obcy* są zwykle ludzie, rozumiani jako nieznanne opowiadającym osoby lub niespokrewnione, lub spoza własnego środowiska, rzadko spoza kraju. Kombatanci opisują też przestrzeń jako *obcą*, mówiąc np. o mieszkaniu/domu, dzielnicy, terenie, mieście czy kraju. Często jako element ich własnej biografii lub cechę charakteryzującą inną osobę przywołują *język*

obcy, traktowany tu najczęściej jako przedmiot nauki bądź posiadana umiejętność. Obserwacje te ilustruje tabela 1.

We wskazanych atrybucjach odbija się indywidualne doświadczenie każdego z uczestników zdarzeń. W tekstach zauważalna jest nadto **dynamika i płynność** w postrzeganiu obcego zasadzającym się na układzie *swój – obcy*. Można przypuszczać, że przyczynia się do tego w stopniu znacznym sytuacja graniczna – wojna, powstanie, trudne losy powojenne w komunistycznej Polsce i/lub na emigracji. W obliczu tych niespotykanych dotąd zdarzeń i towarzyszących im silnych emocji dotychczasowe kwalifikacje zaczynają tracić na znaczeniu, *swój* może stać się *obcy*, a *obcy* przypominać swoim zachowaniem kogoś bliskiego, np.:

25. Z ojcem byłem w kontakcie, bo można było korespondować między obozami jenieckimi [...]. Ale jak tylko wojna się skończyła i [ojciec] mógł to zrobić, to przyjechał autostopem do mnie, do obozu. Zobaczyłam wtedy ojca pierwszy raz od początku wojny. [...] I muszę powiedzieć, że **to było bardzo dziwne. Ojciec dla mnie był obcy.** [...] **To było bardzo dziwne i trudne.** [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/halina-zofia-kwiatkowska,942.html>]
26. Nigdy w życiu nie zapomnę, jak **mnie zupełnie obcy ludzie pomagali, ile mnie obcy ludzie okazali serca.** [...] **Prali mnie wszystko, przynosili, obcy ludzie, zupełnie mnie nie znający.** [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/katarzyna-rabinska-nowakowska,2417.html>]
27. Biedowaliśmy. Głodowaliśmy, ale **obcy ludzie nam pomogli – zupełnie obcy ludzie. Wówczas społeczeństwo polskie było bardzo zjednoczone.** [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/eugeniusz-szobski,2087.html>]

Dynamiczność w deskrypcji *obcego* uwypuklają także konfrontatywne zestawienia, zderzające ze sobą to, co dobrze znane, z nieznanym, co jest oddawane relacjami:

a) *tam* znane – *tu* nieznanne; na relację tę nakłada się także układ oddający zależność temporalną: *wtedy* znane – *teraz* nieznanne (gdzie *teraz* odnosi się do sytuacji mioniej, o której mówi interlokutor), np.:

28. Na Mokotowskiej nasze samopoczucie już się zmieniło. **Na Starówce to był nasz punkt, myśmy były u siebie. Załoga kilkunastoosobowa, ale myśmy się poznali pierwszego dnia, byliśmy sobie bliscy, a tutaj wszystko obce.** [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/joanna-chyla,1203.html>]

b) *wtedy* znane – *teraz* nieznanne (gdzie *teraz* odnosi się do chwili, w której interlokutor się wypowiada), np.:

29. To, co pamiętam, jak byłem młody i podczas wojny tak samo, było wsią. Mokotów, Wola, i tak dalej. Przedwojenna Warszawa była stosunkowo mała. **Jeśli chodzi o Warszawę nowoczesną, to zawsze mówię, ja znam nazwy ulic, ale jestem w obcym miejscu.** Tylko Starówkę i Zamek to jest to, co pamiętam. A poza tym to większość jest zupełnie zmieniona. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janusz-konarek,948.html>]

Tabela 1. Typowe atrybucje słowa *obcy*

To, co nazwane <i>OBCYM</i>	<i>OBCY</i> to	Przykłady
CZŁOWIEK		
	nieznany	Znałem tylko tego, do kogo mi powiedziano, że mam się zgłosić. Nikogo więcej nie znałem, dla mnie wszyscy naokoło byli obcy. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/jerzy-zbigniew-krauze,2895.html]
	niespokrewniony	Był u nas okresowo jeden wujek, kuzyn, drugi kuzyn, nawet obce osoby (znajome po prostu, a niespokrewnione) także się u nas ukrywały. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/krystyna-zarebska-sip,1257.html]
	spoza środowiska	Ci chorzy, z którymi byłem, z Poznańskiej, to byli zupełnie obcy ludzie. Nie byli z mojego oddziału. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/janusz-peczlewicz,1072.html]
PRZESTRZEŃ		
	mieszkanie/dom	Obcy dom , obce łóżko – i zasnęliśmy. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/maciej-slomkowski,3523.html]
	dzielnica	Tam przyszedł rozkaz, że mamy zgłosić się na Czerniaków. Zupełnie nie znałam Czerniakowa, to była dla mnie zupełnie obca dzielnica. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/halina-karmanska,1712.html]
	teren	Dawał mi adresy, jakieś karteczki zanosilałam po różnych, strasznie biednych dzielnicach (jeszcze zanim getto powstało) na terenie żydowskim, na który nigdy przed wojną nie chodziłam, bo to był zupełnie obcy teren. Mieszkałam na Woli, ale to było wszystko za Leszmem, ku północy. Tam nikogo nie znałam, nigdy nie chodziłam. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-piotrowska,2884.html]
	miasto	Stanęliśmy na ulicy, nie wiedzieliśmy, co dalej z sobą zrobić, obce miasto , nie mamy nic, nie wiadomo, co dalej. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/irena-rowinska,2455.html]
	kraj	Zresztą, będąc w obcym kraju , musiałam być, przede wszystkim, zawsze najlepsza. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-klein,160.html]
JĘZYK		
		On miał uzdolnienia wielkie do języków obcych , więc jak zasłyszał, to mówił. [AHM MPW: https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/maria-teresa-lopuzanska,3011.html]

Ponadto dynamikę i przeobrażenia układu *swój – obcy* eksponuje także zmienność optyki mówiących, którzy przedstawiając własny punkt widzenia, mogą w prowadzonej relacji widzieć obcego w innych osobach/rzeczach/zjawiskach lub zmienić punkt widzenia, tj. uwzględnić optykę innych, między którymi się znaleźli, i wówczas siebie nazywać obcym. Czasem obie perspektywy łączą się w jednej wypowiedzi; dla przykładu:

30. **W dzielnicy, gdzie byłam obca i dzielnica była obca**, zapędził mnie urzędnik z obrony lotniczej, że muszę zejść do piwnicy. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/wanda-czeczera,1044.html>]
31. **Byłem obcy dla tego jezuity**, z którym rozmawiałem, a **on był dla mnie obcy**, i rozmowa była dosyć trudna, ale jakoś udało się przekazać to, co chciałem, i wyszedłem stamtąd. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/slawomir-maciej-cieslikowski,1735.html>]

Czynnikiem w znacznym stopniu determinującym przejście z kategorii obcego do swojego jest fakt wspólnoty różnych doświadczeń, jak ataku Niemiec na Polskę, okupacji, walk powstańczych, trudnych losów powojennych. Przywołany poniżej fragment wypowiedzi dobrze obrazuje wywołane tożsamymi czy zbliżonymi przeżyciami poczucie więzi, w tym wypadku braterstwo broni:

32. Żeśmy się zgłosiły na Warecką. To było **zupełnie obce mieszkanie, obcy ludzie, hasło, odzew naturalnie. Wiadomo, że swój**. Myśmy się dopiero poznawali w takich sytuacjach. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/anna-bakowska-has,1521.html>]

W materiale odnaleźć można przykłady odwrotne, kiedy różnica dotycząca udziału w trudnych, niespotykanych dotąd zdarzeniach uniemożliwia integrację w nowym środowisku i nie pozwala traktować tych, którzy przeżyli inaczej sytuację graniczną, jako swoich, np.:

33. [Byli znajomi], którzy mnie pamiętali jako małą dziewczynkę, bo tam tańczyłam w takim balecie dzieciennym i pamiętali mnie to, ale to byli **już obcy ludzie dla mnie**. Ja nie mogłam się tam znaleźć zupełnie, nie miałam o czym rozmawiać z nimi, bo jednak to wszystko we mnie tkwiło ciągle [...]. Ojciec [...] zapisał mnie do liceum ogrodniczego w Pruszczu Gdańskim i ja się znalazłam w szkole, w ławce szkolnej. „Panie profesorze, czy mogę wyjść?” Tak. **Z zupełnie obcymi ludźmi, którzy nic nie przeżyli, bo praktycznie wszyscy byli gdzieś tam w swoich domach, spokojnie gdzieś przeżyli jakoś to**. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/zbigniewa-sci-bor-marchocka,3542.html>]

W kontekście omawianego zagadnienia warto jeszcze zwrócić uwagę na rolę przeprowadzającego rozmowę, który dopytując, wymusza niejako na swoim współrozmówcy doprecyzowanie, po którym członie relacji *swój – obcy* świadek historii umieściłby

przywoływane osoby czy miejsca. Sterując przebiegiem rozmowy, dąży do uściśleń, co ilustrują poniższe fragmenty:

34. PR: **Zupełnie obcy ludzie?** K: Tak, zupełnie obcy ludzie, przypadkowi. Po prostu przeżyli, tak że przeżycie ich było straszne. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/hanna-blikowska,2949.html>]
35. PR: **Ten ktoś, kto się panem zaopiekował, to wtedy był zupełnie obcy człowiek?** K: Zupełnie obcy człowiek. [AHM MPW: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej/lech-kobylynski,3412.html>]

Reasumując, w utrzymanych w formie dialogowej relacjach świadków historii poczucie obcości wyrażone słowem *obcy* jest wyolbrzymiane za pomocą: środków leksykalnych (w tej funkcji występują głównie operatory gradacji i zaimki upowszechniające) oraz środków pragmatycznych (kreacja nadawcy będącego *wśród obcych* czy *w tłumie obcych*). Obserwuje się również przejawy deprecyzowania *obcego* w postaci współwystępujących z *adiectivum* zaimków nieokreślonych. Oprócz tej tendencji w wypowiedziach podejmowane są jednak próby skonkretyzowania nieznanego za pomocą precyzujących uściśleń, co interlokutor przez określnik *obcy* rozumie. Odejściu od ogólnikowości służy też zawężanie perspektywy mówiącego w deskrypcji obcych osób/rzeczy/miejsc, które sprowadza punkt widzenia z ogólnego, wspólnego wszystkim, do jednostkowej perspektywy tego, który relacjonuje minione zdarzenia. Obcy przywoływany omawianym słowem jest poddawany w tekstach swoistej redefinicji, a kwalifikacja dokonywana w ramach relacji *swój – obcy* nie jest stała i jednoznaczna. Niecodziennosc sytuacji granicznych, traumatycznych, które wspominają interlokutorzy, przyczynia się do zawieszenia tego zdawałoby się dobrze rozpoznanego układu, w którym wiadomo, kto/co przynależy do własnej wspólnoty, a kto/co sytuuje się poza nią. Tym samym zauważalna jest w tekstach dynamika i płynność w atrybucji słowa *obcy*.

Na zakończenie warto pochylić się nad kwestią przydatności przedstawionych badań z wykorzystaniem materiału archiwistyczno-korpusowego. Choć to oczywiste, odnotujmy dla porządku bezsprzeczne walory poznawcze tkwiące w takim materiale, zapisie autentycznych wypowiedzi osób, które po latach wspominają ważne z punktu widzenia tak historii jednostkowej, jak i zbiorowej zdarzenia. Z kolei potencjał badań korpusowych tkwiący w możliwościach szybkiego przeszukiwania dużej bazy tekstów ułatwia ekscerpcję materiału. Pozyskane tą drogą dane można zresztą konfrontować z innymi zasobami tekstowymi, ustalając tym samym, które ze wskazanych cech badanego zjawiska są zbieżne z pozostałymi bazami, czyli właściwe polszczyźnie w ogóle, a w czym tkwi *differentia specifica* opisywanego fenomenu w ramach danego dyskursu.

I tak odnosząc własne spostrzeżenia do danych zawartych w NKJP i Spokes, można – z pewną ostrożnością¹⁷ – zauważyć, że podzielanymi z innymi rodzajami tekstów właściwościami byłoby postrzeganie przez przyzmat obcości przede wszystkim ludzi i języków oraz jej uwypuklanie przy użyciu operatora *zupełnie*. Niedookreśloność – wyrażana zaimkami *jakiś, ktoś* podzielana byłaby w większym stopniu z językiem ustnym, co potwierdzałyby zresztą obserwacje badaczy zajmujących się językiem mówionym¹⁸ – udział zaimków tego typu jest dla niej charakterystyczny. Po stronie oralności można też sytuować perspektywę podmiotową oglądu obcego (por. *dla mnie*), choć wyrażany zaimkiem *ja* pierwszoosobowy punkt widzenia obcego jest tu zapewne wspierany przez reguły gatunku współkształtowane sytuacją powstawania wypowiedzi. Dane w omawianym zakresie przedstawia tabela 2, w której zestawiono ze względu na frekwencję połączenia badanej jednostki z wyrazami autosemantycznymi (pominięto spójniki, przyimki oraz znaki interpunkcji). Uwzględniono przy tym jednoelementowy kontekst prawo- i lewostronny.

Tym, co zdaje się decydować o specyfice sposobu przedstawienia obcego określonego wyrazem *obcy* – na tle innych źródeł tekstowych – są w badanym materiale relacji świadków historii werbalizowane starania precyzacji obcego, uściślenia kim/ czym był dla mówiącego oraz dynamika i płynność jego deskrypcji. Równie istotna jest nadto stosunkowo niska frekwencja badanego wyrazu w obliczu *de facto* bliskiej obecności nieznanego. Zburzenie dotychczasowego świata, zainicjowane wybuchem wojny, czyniło go w oczach uczestników zdarzeń nieznanym na wiele sposobów, stąd potrzeba konkretnego wskazania, kto i co jest obce (por. *obcy* – 993 poświadczenia, a *Niemiec* – 76 239). Wreszcie w postrzeganiu obcego – jako kogoś spoza własnej rodziny, kręgu znajomych, środowiska bądź czegoś spoza własnej, bliskiej i dobrze rozpoznanej przestrzeni – można by też dostrzec NIE-SWOJEGO z zaproponowanego przez Wojciecha Chlebdę układu, a w tym z kolei rozpoznać elementy dziecięcego czy młodzieżowego obrazu świata, przecież wielu z opowiadających o powstaniu ludzi w chwili jego wybuchu było bardzo młodych (mieli od 12 do 29 lat). Jest to jednak temat na odrębne opracowanie.

¹⁷ Ostrożnością, ponieważ w pełni przekonujące wyniki można uzyskać dopiero po uprzedniej pogłębionej analizie passusów dokumentujących użycie jednostki *obcy* w latach 2000-2011 w korpusie zrównoważonym NKJP. Jednostka ta we wskazanym okresie występuje 16 681 razy, a dobór dat granicznych nie jest przypadkowy – częściowo pokrywa się z czasem, w jakim prowadzono rozmowy ze świadkami historii. Po roku 2011 nie obserwuje się w NKJP poświadczeń interesującego nas słowa. Jednak mimo tych zastrzeżeń uzyskane dzięki narzędziom korpusowym dane pozwalają poczynić wstępne rozpoznania w badanym tu zakresie.

¹⁸ Zob. m.in. W. Miodunka, *Funkcje zaimków w grupach nominalnych współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1974; M. Zarębina, *Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985.

Tabela 2. Frekwencja słów najczęściej występujących w bezpośrednim sąsiedztwie słowa *obcy*

Lp.	AHM MPW (analiza przy wykorzystaniu narzędzia KonText) 993 poświadczenia w wypowiedziach świadków historii	AHM MPW (analiza przy wykorzystaniu narzędzia KonText) 1038 poświadczenia w wypowiedziach obu interlokutorów	Spokes 98 poświadczeń	NKJP (kanał mówiony; korpus zrównoważony) 62 poświadczenia	NKJP (2000-2011; korpus zrównoważony) 16 681 poświadczeń
1.	człowiek (168) osoba (36)	człowiek (181) osoba (38)	język (20)	człowiek (14) osoba (7)	język (1205)
2.	język (112)	język (115)	człowiek (10) osoba (5)	ktoś (7)	człowiek (520) osoba (168)
3.	zupełnie (102)	być (109)	ktoś (7)	język (6)	być (604)
4.	być (101)	zupełnie (106)	jakiś (5)	lud (6)	on (587)
5.	jakiś (46)	jakiś (48)	ja (3)		ja (176)
6.	ktoś (39)	ktoś (41)	zupełnie (3)		zupełnie (163)
7.	ja (30)	ja (30)			ktoś (153)
8.	lud (24)	lud (26)			kraj (150)
9.	ten (18)	ten (18)			kapitał (128)
10.	teren (14) miasto (14)	miasto (16)			waluta (124)

Bibliografia

Źródła i ich skróty

- AHM MPW – Archiwum Historii Mówionej Muzeum Powstania Warszawskiego: <https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej.html> [dostęp: marzec-maj 2021].
- CLARIN-PL – polska część Europejskiej Infrastruktury Badawczej CLARIN (Common Language Resources and Technology Infrastructure): <https://clarin-pl.eu/> [dostęp: 10.05.2021].
- KonText – <https://clarin-pl.eu/index.php/kontext/> [dostęp: marzec-maj 2021].
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego: <http://nkjp.pl/> [dostęp: marzec-maj 2021].
- Spokes – <http://spokes.clarin-pl.eu/> [dostęp: marzec-maj 2021].
- WSJP – Wielki słownik języka Polskiego PAN: <https://wsjp.pl/> [dostęp: marzec-maj 2021].

Literatura

- Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M., *Językowy obraz świata i kultura. Projekt koncepcji badawczej*, „Język a Kultura”, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 11-44.
- Bartmiński J., *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent” 1986, nr 26, s. 16-22.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.
- Bartmiński J., *Opozycja „swój – obcy” a problem językowego obrazu świata*, „Etnolingwistyka” 2007, nr 19, s. 35-59.

- Chlebda W., *Jak (w Polsce) zostać INNYM?*, [w:] *Obcy. Inny. Analiza przypadków*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwec, Lublin 2017, s. 13-25.
- Ciesek-Ślizowska B., Duda B., Sujkowska-Sobisz K., *Władza nad dyskursem w narracji wspomnieniowej: przypadek Archiwum Historii Mówionej*, „Tekst i Dyskurs” 2020, z. 13, s. 63-79.
- Czachur W., *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020.
- Demienko G., *Korpusowe badania języka mówionego*, Warszawa 2015.
- Duda B., Ficek E., *Kolokacje pronominalne jako źródło tożsamościowych odniesień (na materiale relacji świadków powstania warszawskiego)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne, Seria Językoznawcza” 2020, vol. 27, nr 2, s. 9-32.
- Grochowski M., *Założenia ogólne opisu tzw. wyrażen funkcyjnych w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, t. 2, red. P. Żmigrodzki, R. Przybylska, Kraków 2008, s. 11-22.
- Kurkowska-Budzan M., *Informator, świadek historii, narrator – kilka wątków epistemologicznych i etycznych „oral history”*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, nr 1, s. 9-34.
- Litwiński R., *Obcy – przyjaciel czy wróg? Rzecz o polskiej tolerancji w kontekście historycznym*, [w:] *Obcy. Inny. Analiza przypadków*, red. M. Karwatowska, R. Litwiński, A. Siwec, Lublin 2017, s. 263-285.
- Machálek T., *KonText: Advanced and Flexible Corpus Query Interface*, [w:] *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020), Marseille, 11-16 May 2020*, red. N. Calzolari et al., Paris 2020, s. 7003-7008.
- Marcinčuk M., Oleksy M., Wiczonek J., *PST 2.0 – Corpus of Polish Spatial Texts*, [w:] *Proceedings of the 12th Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2020), Marseille, 11-16 May 2020*, red. N. Calzolari (Conference chair) et al., Paris 2020, s. 2167-2174.
- Miodunka W., *Funkcje zaimków w grupach nominalnych współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1974.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego*, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- Pęzik P., *Spokes – a Search and Exploration Service for Conversational Corpus Data*, [w:] *Selected Papers from the CLARIN 2014 Conference, October 24-25, 2014, Soesterberg, The Netherlands*, Linköping Electronic Conference Proceedings, Linköping 2015, s. 99-109.
- Przyklenk J., *Distance toward Foreigners in the Polish Public Discourse of the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „East European & Balkan Studies” 2018, vol. 42, nr 4, s. 103-126.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania, praca zbiorowa, komitet redakcyjny*, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- Wierzbicka-Piotrowska E., *Polskie zaimki nieokreślone. Wybrane zagadnienia semantyczne, syntaktyczne i pragmatyczne*, Warszawa 2011.
- Zarębina M., *Próba statystycznej analizy słownictwa polszczyzny mówionej (synteza danych liczbowych)*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1985.
- Zaśko-Zielińska M., Majewska-Tworek A., Śleziak M., Tworek A., *Od rozmowy do korpusu. Czyli jak zbierać i archiwizować dane mówione*, Wrocław 2020.

Żuk G., *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239-257.

Kiedy obcy jest blisko. *Obcy* w relacjach świadków historii na materiale archiwum Muzeum Powstania Warszawskiego

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie sposobów postrzegania OBCEGO w relacjach świadków historii, uczestników powstania warszawskiego. Obiektem analiz stał się wyraz *obcy* uobecniany w rozmowach (transkrypcjach nagrań) pochodzących z Archiwum Historii Mówionej Muzeum Powstania Warszawskiego. W lingwistycznej analizie zgromadzonego materiału sięgnięto po ustalenia teorii językowego obrazu świata oraz do koncepcji dyskursu, założywszy, że analizowane teksty są jednorodnym pod względem genologiczno-stylistycznym typem wypowiedzi, tj. mówionymi relacjami świadków historii. W toku analiz ustalono, że obcość wyrażana słowem *obcy* jest wyolbrzymiana za pomocą środków leksykalnych oraz pragmatycznych. Występuje ponadto deprecyzowanie obcego w postaci współwystępujących z *adiectivum* zaimków nieokreślonych. Oprócz tej tendencji są obecne jednak próby skonkretyzowania nieznanego za pomocą precyzujących uściśleń, co interlokutor przez określnik *obcy* rozumie. Tę cechę wespół z dynamiką i płynnością w atrybucji słowa *obcy* uznano za wyróżniające analizowany typ dyskursu. Odejściu od ogólnikowości służy też zawężanie perspektywy mówiącego – z ogólnego do jednostkowego punktu postrzegania obcości.

Słowa kluczowe: obcy, relacja świadka historii, językowy obraz świata, dyskurs, badania archiwistyczno-korpusowe

When Stranger is Close. *Obcy* ('stranger/ foreign') in the Accounts of the Witnesses of History on the basis of the Oral History Archive of the Warsaw Rising Museum

Summary: The aim of the article is to describe the ways of STRANGER's perception in the accounts of history's witnesses, participants of Warsaw Uprising. The subject of the analyses was a word *obcy* ('stranger/ foreign') present in talks (recordings' transcriptions) coming from the Oral History Archive of the Warsaw Rising Museum. Having assumed that collected texts represent the homogeneous type of text in terms of genre and style, i.e. spoken accounts of the witnesses of history, in the linguistics-oriented studies of the gathered data the theory of the linguistic image of the world and the discourse concept were applied. As a result of the analysis, it was found that the foreignness expressed by the *obcy* is hyperbolized with lexical and pragmatical devices. Moreover, so-described *obcy* is unspecified thanks to co-occurring indefinite pronouns. Beside this tendency there are, however, attempts to identify the unknown person/place/thing that can be observed in the usage of specifying definitions of what is understood by the term *obcy*. This quality together with the presence of dynamics and fluidity in the attribution of the studied word were treated as the distinguishing features of analyzed discourse. Furthermore, the narrowing of the interlocutor's viewpoint, from general to individual, reduces the vagueness in a strangers' descriptions.

Keywords: stranger/ foreign, account of history's witness, linguistic image of the world, discourse, archive- and corpus-based studies